Acta Siculica 2011, 543–554

Dobolyi Annamária

ÉPÜLETMESTEREK ÉS A SZÉPÍTŐ BIZOTTSÁG TEVÉKENYSÉGE KÉZDIVÁSÁRHELYEN A 19–20. SZÁZAD FORDULÓJÁN

A főtér épületeinek 19. századi arculata

A kézdivásárhelyi főtérnek a 19–20. század fordulóján bekövetkező nagyarányú építészeti átalakulását egy korábbi – ugyancsak az *Acta Siculica* múzeumi évkönyvben megjelent[1] – tanulmányban részleteztem. Jelen dolgozat bevezetéseként ennek mindössze rövid kiegészítésére vállalkozom, majd rátérek Kézdivásárhely 19. század végi építkezéseinek szabályzati kereteire, valamint az úgynevezett Szépítő Bizottmány munkásságának ismertetésére. Kisebb fejezetekben – a fennmaradt levéltári források és korabeli újsághirdetések alapján – beszámolok a város egykori „szépítőiről" is, vagyis a 19–20. század fordulóján tevékenykedő építőmesterek, kőművesek, lakatosok, kovácsok és asztalosok munkásságáról.

Kézdivásárhely főterének ma is álló épületei zömükben a 19. század második felében és a 20. század elején épültek. Az 1834-es tűzvész, mely a város háromnegyed részét elpusztította, a piac keleti oldaláról indult, így a főtér lakóházai, a céhek kereskedő- és árulóházai nagyon hamar a tűz martalékává váltak. A tűzvész előtti időből nagyon keveset tudunk a főtér kinézetéről, ami jórészt annak tulajdonítható, hogy a város iratai e csapásban megsemmisültek. Hogy milyen arculata lehetett a piacnak közvetlenül a tűzvész előtt, elsősorban a 19. század folyamán készült katonai felmérések és térképek nyújtanak rálátást, akárcsak a településszerkezet alakulására vonatkozóan. Azonban az, hogy milyen épületek álltak a maiak helyén, sajnos ismeretlen marad.

Az utóbb, a 19. század közepén itt álló épületekről Szentkatolnai Bakk Endre munkájából ismerkedhetünk meg: „A Kőköböl volt a piacnak keleti felén, ez már a múlt század közepe táján is előfordul, mely, mint egy jó nagy asztal, 3 lábnyi magas állvány volt kőből... A kőköbölnél a déli szomszédságban volt egy bolt, amellett a cigányok ketrece... északi szomszédságában állott 4-5 bolt egymás mellett; ahol Czifra, Jakab, Vertán s más kereskedők árultak. ...nyugat felé, a piac közepe tájt volt egy kút, emellett dél felé a tanácsház, alatta a katonai várdaház. ...A Kőköböl mellett levő középületek 1834. július 29-i nagy égés alkalmával elégtek".[2]

E kevés információ birtokában csupán feltételezni tudjuk, hogy a 19. század eleji épületek a többi erdélyi, vásáros múlttal rendelkező település épületeihez hasonlítottak. Vidékünk erdőben gazdag terület lévén, a házak többsége fából épült, a nagy tűzvész idején éppen ez tette lehetővé a lángok könnyű terjedését. A 19. század végi fényképeken és képes levelezőlapokon még elég sok népi jellegű házat láthatunk, ezért feltételezzük, hogy a tűzvész előtt is hasonló épületek álltak a főtéren. Ezek földszintes vagy emeletes, fatornácos épületek voltak, a ház oldalához illesztett külső feljáróval, zsindellyel fedve, vagyis hasonlóságot mutattak a főteret napjainkban is díszítő Veres-, valamint Finta-házzal. A ma is meglévő hatalmas főtéri pincék arra engednek következtetni, hogy már a tűzvész előtt megjelentek azok az alápincézett kő és tégla egyemeletes kereskedőházak, amelyek földszintjén a bolt vagy műhely helyezkedett el, az emeleten pedig a mesterember vagy kereskedő családja lakott. Ebben az esetben a pince és a földszinti helyiségek boltozattal, az emeletiek pedig sík mennyezettel épültek. Valószínűnek tartjuk azonban, hogy a fontosabb középületeket kőből emelték, de a lakóházakat még sokáig fából vagy favázra téglából építették.

A nagy tűzvész utáni újjáépítési hullám érdekes emléke a sepsiszentgyörgyi állami levéltár Kézdivásárhelyre vonatkozó iratai között fennmaradt részletes tervrajz és költségvetés-számítás,[3] melyet a mészáros céh árulóházának építésére Nagy Antal készített 1847-ben *(1. ábra)*.

A mészáros céh megrendelésére tervezett épület megépítését minden bizonnyal az 1848–1849-es szabadságharc eseményei akadályozták meg. Az árulóház a tervek szerint ötven mészáros mesternek kellett volna hogy helyet biztosítson a piac nyugati oldalán.

A mészárosok privilégiuma 1809. július 13-án kelt,[4] és bár az 1840-es években Magyarországon és Erdélyben a céhek felszámolását sürgetik, az árulóház építésének terve egy virágkorát élő céhre utal. A Horváth Dániel főcéhmester és Nagy Lázár

[1] Lásd DOBOLYI Annamária 2007, 481–495.
[2] SZENTKATOLNAI BAKK Endre 1895, 21.
[3] SÁL, Fond 20, dos. 1397, f. 5.
[4] INCZE László – SYLVESTER Lajos 1972, oldalszám nélkül.

kiscéhmester irányította mészárosok számára egy klasszicista épületet terveztek, amely alaprajzát tekintve kétmenetes, és kőalapra épült volna. Az egyemeletes épületnek azonban nem terveztek pincét. A földszintet két – hét boltszakasszal fedett – hatalmas tér alkotta volna, melyek között átjárási lehetőséget nem tüntettek fel. Az épület déli és északi oldalán található lépcsőház mellett levő kisebb terek is boltozást nyertek. Az egyik tengelyben állt volna a mészárszék, melynek három bejáratot terveztek: egy nyugatról, másik kettő északról és délről. A mészárszéket három nagyobb (a bejáratoknál) és négy kisebb csehsüveg-boltozat fedte volna. A keleti tengelyben állt volna az árulóház nevet viselő helyiség „három bezárandó ajtókkal",[5] és akárcsak a mészárszéket, ezt is három nagyobb és négy kisebb csehsüveg-boltozattal zárták. A lépcsőfeljárók tengelyében lévő tereket szintén csehsüveg-boltozattal tervezték. Az emelet egyik tere sem boltozott, azonban ez is kétmenetes, mindkét traktust árulóháznak szánták. Tetőszerkezete egyszerű, barokk jellegű megoldást mutat. Lépcsőfeljárót az árulóház déli és északi oldalára is terveztek. Az épület északi és déli homlokzatát 3-3 bejárat töri át. A főbejáratok egyenes, a 2-2 mellékbejárat félköríves, a nyugati és keleti oldal 1-1 kapuja kosáríves záródású.

A ma is álló épületek közül a tér legrégebbi lakóházának a Veres-házat tartják, bár építésének pontos időpontját nem ismerjük. Nevét külső festéséről kapta, melyet ma is visel. 1913-ban azonban egy újságcikk arról tudósítja a város lakóit, hogy megváltozott a Veres-ház színe: „a főtéren többek között áll egy ház, mely emberemlékezet szerint, pedig már öreg épület ez a ház, mindig vörösre volt meszelve. ...Tegnap óta azonban nagy változás esett rajta, eltűnt a ház veressége, az új tulajdonosa, Szőcs M. Lajos kereskedő bemeszeltette barnás-zöldre, s így már veresház nincs".[6]

A részben az 1834-es tűzvész előtt épült ház a piac nyugati oldalán fekszik, ma műemléképületként tartjuk számon (a 15 B 227-es számot viseli a műemlékjegyzékben). Építésének kezdetét a 18. század végére teszik,[7] ezzel együtt megkülönböztetve négy építési periódust. Az első építési szakasznál három szintet különíthetünk el: pince, földszint és az emelet. A feltételezések szerint a földszint két helyisége között nem volt átjárási lehetőség; mindkettőnek csak az utcáról volt bejárata. Ma négy szintet különíthetünk el: pince, földszint, emelet és manzárd rész. Ezek négyzetes alaprajzot formáznak.

Első illusztrációs emlékünk a Veres-házról Bicsérdy J. rajza *(2. ábra)*, Orbán Balázs *A Székelyföld leírása* című munkájában található. A maihoz hasonló főtéri homlokzatot mutat, sőt az a tény, hogy a többi házhoz képest sötétebb színárnyalattal ábrázolják, valószínűleg vörös színére utal. A földszinti ablak- és ajtónyílások a maitól különböznek,[8] akárcsak a zsindellyel fedett tetőn megjelenő nyílások. Az emelet ablaknyílásai magasabbnak tűnnek, mint a maiak, szegmensíves záródásúak (ma egyenes záródásúak), és zsalugáterrel vannak ellátva.

Akárcsak a Veres-ház, a tőle délre fekvő ház is népi jellegű megoldásokat mutat, külső faszerkezetű függőfolyosóval ellátva. Szintén az 1869-ben készült rajzon, a református templom szomszédságában két egymáshoz hasonló, barokk főhomlokzattal épült emeletes kőházat is láthatunk. A 19. század végén eszerint még kontyolt nyeregtetős, féloromfalas, népi barokk elemeket hordozó épületek és tornácos faházak uralták a teret, amelyek fokozatosan eltűnnek. Szintén a 19. századi főtér arculatához tartozik hozzá a tér keleti oldalán található körtornácos Finta-ház, amely közvetlenül a tűzvész után, 1835-ben épült, de 1972-ben lebontották, majd 1978-ban, nagyrészt igazodva az eredeti formájához, újraépítették.

Az építkezések szabályzati keretei (1863–1910)

Mai ismeretink szerint Kézdivásárhelyen már 1863-ban tevékenykedett egy Szépítő Bizottmány, amely jegyzőkönyvet vezetett bármilyen építkezésről, javításról, illetve kertrakásról is. A bizottmány elnöke Varga József volt, orátorai Jancsó Dániel és Balog Sándor. A bizottmány összeírása alapján 1868-ban Kézdivásárhely területén 1382 lakrész létezett, amelyből a tulajdonosok mindössze 1076 lakrészt laktak, a többi (308) bérbe volt adva. Számunkra eddig ismeretlen okok miatt ez a Szépítő Bizottmány később feloszlott, mert egy 1893-as újságcikkből arról értesülhetünk, hogy a város képviselő-testülete Szépítő Bizottságot alakított. Az 1893-ban alakult bizottság öttagú: „három hatósági közegből és két városi képviselőből állt"[9], mely a helyi szemléket vasárnap délelőttönként tartotta. Az ilyenfajta intézkedések már önmagukban is egyfajta városesztétikai érdeklődést mutatnak, hiszen ezek a tűz elleni védelemre, az utcák tisztaságára, a házak egyenletes párkánymagasságára ügyeltek, vagyis a városkép harmóniáját próbálták létrehozni és fenntartani. Igaz, még mindig nagyon sok panaszt és elégedetlenséget olvashatunk ki egy 1882-es feljegyzésből a tömör építkezésre vonatkozóan, amely a város udvarteres szerkezetének köszönhető: „Ha egy idegen utazó

[5] SÁL, Fond 20, dos. 1397, f. 25.
[6] *Székely Újság*, 1913. október 5., 117. sz., 4.
[7] *Proiect de reabilitare casa nr. 19, P-ța Gábor Áron,* 2003.
[8] Viszont a 2003-as falkutatáskor megtalálták ezek egy részét.
[9] *Székelyföld,* 1893. május 11., 34. sz., 2.

keresztülutazik Kézdivásárhelyen, s meglátja ezen összehalmozott építkezést, melyben semmi nyoma a kényelemnek és rendszernek, ahol úgyszólva a rendszertelenség a rendszer; csodálkozva kérdezi e különös és a világon talán sehol másutt fel nem található építkezés okát... Előnye: az összeépített házakban lakó családok, kik egy családnak képzelik magukat, és oly nyilvános életet folytatnak, mint Spártában, vagyis ez a fajta építkezés előmozdítja a társas életet, s fejleszti a társas élet erényeit. Viszont egészségügyi és vagyonbiztonsági szempontból számos hátránya van".[10]

Kézdivásárhely városi tanácsának csak az 1890-es évek elején sikerült egy saját építési szabályrendeletet összeállítania. A városnak korábban nem lévén ilyen jellegű szabályrendelete, az 1858-as régi építészeti pátenst használták, amely viszont „olyan magyar nyelven volt megírva, hogy azt kín és gyötrelem volt olvasni".[11] Ugyanakkor e rendelet szabályzatai nem terjedtek ki egyes városok speciális viszonyaira, így Kézdivásárhely jellegzetes településszerkezetére is nehezen voltak alkalmazhatóak.

Az új szabályrendelet célja az volt, hogy az eddigi „ronda és tűzveszélyes épületek helyébe évek során csinosabb, egészségesebb és kemény anyagból, cserép zsindellyel fedett épületek keletkezzenek".[12] Előírta, hogy a főutcákban faépület nem építhető, és a mellékutcákban is csak cserépfödéllel emelhető lakóház, zsindellyel pedig sehol. Habár az építészeti szabályrendeletet a belügyminisztérium többször is módosította, hibával még mindig rendelkezett. Ilyen például az a rendelkezése, amely megengedte a már meglévő faépületek kijavítását, ez esetben könnyen megtörtént, hogy egy ilyen kijavítás egy rossz faépület fennállását évekig meghosszabbította. Egy 1900 végén történt összeírás is ezt igazolja, amely szerint: 1174 lakóház állt a város területén, amelyből 273-at kőházként, 901-et pedig faházként jegyeztek le.[13] E lakóházak nagy része még mindig zsindellyel volt fedve (949), csak nagyon kevés részükre jutott cserép, illetve bádog.

A szabályrendelet és a Szépítő Bizottság létezését és munkásságát nagyon jól bizonyítja az a tény, hogy 1888-ban a piacsoron lakókat arra kötelezték, hogy két hónap leforgása alatt a ház előtti járdát lapos kővel kövezzék ki vagy javítsák ki. Azonban még a 19–20. század fordulóján sem mondhatjuk el, hogy a város kellő összeget fordítana az utcák, közterek és épületek kövezésére, illetve fenntartására. Például az 1906-os városi költségvetésből 5562,40 Koronát szántak az épületekre és utakra, melyből: 1610 Koronát épületek javítására, 202,40 Koronát az állami elemi iskola épületének javítására, 2 500 Koronát a piac és az utcák kövezésére, 500 Koronát az utcák, terek szabályozására, 200 Koronát az utcák, terek neveinek jelzésére, 500 Koronát utak, hidak fenntartására és 50 Koronát a Vasút utcában levő árok karbantartására. 1912-ben és 1913-ban is csupán 6603 Koronát utaltak ki az utcák, terek szabályozására és kiépítésére.[14]

Az utcák, udvarterek kikövezése várat még magára. Ha nagy volt a sár, a lakók legfeljebb deszkapallókat fektettek le, hogy egy-egy helyen el lehessen járni. A szemetet és a szennyvizet még mindig a ház elé öntötték ki, ez volt az oka az udvarterek sikátoraiban terjengő bűznek is: „A piac körül a gyalogjárón még el lehet menni sár nélkül, de amíg oda jut az ember. már kijutott a sárból neki. Ott azonban... dögletes szagú szemétdombok fogadják".[15]

Annak ellenére, hogy az 1880-as években születtek olyan tervek, melyek az utcák és közterek pontos megállapítását és elhatárolását célozták meg, az 1800-as évek végén a város még nem rendelkezett kataszteri térképpel. Hasonló égető problémaként merült fel a város határának és a piactér kibővítésének a gondolata. A főtér bővítésének terve már 1888-ban megszületett. Ez év októberében a városi tanács bizottságot küldött ki a Cserey-telek felmérésére, illetve annak esetleges megvásárlására. A telek keleti része a piacra nyílt, viszont nyugati irányban egészen a mai Ady Endre utcáig húzódott. Évekbe telt, míg e telek megvásárlására sor került, csupán 1892 novemberében hagyta jóvá a belügyminisztérium az adásvételi szerződést, melynek értelmében 38 000 forintért a város 1892 decemberében megvásárolta a telket. Erre a területre épült fel 1896-ban az állami elemi iskola, 1902 és 1904 között a városi Vigadó, majd 1911-ben Herczegh Zsigmond budapesti építész tervei alapján a polgári leányiskola *(3. ábra)*.

Építőmesterek a századfordulón

A századforduló környékén – a társadalmi változások hatására – fokozatosan megváltozott az építtető és a tervező-kivitelező személye, kapcsolata. Új, más társadalmi érdekeket képviselő megbízók, építtetők léptek fel, így gazdag polgárok (kereskedők), testületek (ipartestületek), társaságok. Magyarország-szerte ekkor terjedt el az építészeti pályázat rendszere, amelynek meghirdetésére a helyi újságok kitűnő teret biztosítottak. Az egyszemélyes kivitelezés helyett „többek vállalkozásává" alakult át az építőipar. Különvált a tervező és a kivitelező személye. A tervező mérnök mostantól kezdve nem egy céhen

[10] Uo., 1882. február 14., 26. sz., 3.
[11] Uo., 1893. március 23., 24. sz., 3.
[12] Uo., 1895. július 21., 57. sz., 2.
[13] Uo., 1902. június 8., 46. sz., 3.
[14] *Székely Újság,* 1905. november 19., 95. sz., 1–2.
[15] Uo., 1904. szeptember 25., 77. sz., 3.

belül képezte magát, hanem a törvény által előírt akadémián vagy politechnikumokban. Az építőmesterek számára számos mintakönyv jelenik meg ebben az időben, így a szakmai ismereteket könyvekből is elsajátíthatták. Ugyanakkor jóval többet kezdtek el utazni az építészek, így a látottakat, tapasztalatokat hazatérve felhasználhatták munkásságukban.

Az 1884-es ipartörvény értelmében csakis az lehetett építőmester, aki a magyar királyi József műegyetemen nyert építészi oklevelet, és kimutatta, hogy az építőmesterség területén legalább két évet dolgozott, valamint aki az építőmesteri képzettség megvizsgálására szervezett és Budapesten működő bizottságtól nyert oklevelet. Az állami alkalmazásban álló mérnökök pedig magánépítkezéseket csakis mint művezetők végezhettek, mint felelős építőmesterek nem dolgozhattak. Abban az esetben, ha egy építkezést egy állami mérnök ellenőrizte mint művezető, az építés vezetésére jogosult személyt be kellett jelenteni a hatóságnál. Ennek az ipartörvénynek az értelmében az egyszerű szerkezetű, földszintes házakon kívül minden nagyobb méretű építkezésnél kőműves mestert kellett alkalmazni, még abban az esetben is, ha az ellenőrzést okleveles mérnök gyakorolta.

Kézdivásárhelyen a századforduló környékén kisváros szinten soknak tekinthető az építőmesterek száma, éppen ezért ez konfliktusokkal is járt. Egy 1910-es jegyzőkönyv megörökíti Apró András építési vállalkozó feljelentését Nagymihály Sándor és Csikós Mihály ellen, akiket azzal vádol, hogy nagyobb építkezésekre vállalkoztak, mint amilyen nekik megengedett. Valószínű, hogy ez a fajta konfliktus már korábban is előfordult, ugyanis a város vezetősége 1903-ban egy általános iparigazolvány-ellenőrzést végzett a településen, és egy körlevélben értesíti is erről a város területén működő kőműves, ács és kőfaragó mestereket. A városi tanács 1903-as jegyzőkönyve alapján[16] a múlt század elején Török Sándor, Nagymihály Sándor, Apró András és Molnár Antal a kőművesmesterség önálló folytatására szabályos iparigazolvánnyal rendelkezetek. Az 1884-ben kiadott igazolványuk a következő munkák teljesítésére jogosította fel őket: „A kőművesmester minden föld-, kőműves és elhelyező munkát foganatosíthat, s ezen kívül egyszerű szerkezetű földszintes lakóházakat és gazdasági épületeket építőmester közbejötte nélkül, saját felelősségére építhet, s az ott előforduló összes munkákat vezetheti s végrehajthatja".[17] A fent említett kőműves mesterek tehát önállóan csak földszintes házakat építhettek, ha azonban emeletes házak építésére vállalkoztak, kötelesek voltak építőmestert alkalmazni.

Hölczel Gyula és Katona István kézdivásárhelyi ácsok e jegyzőkönyv alapján nem bírtak azon képzettséggel, melyet az 1884-es ipartörvény az ácsmesterség önálló folytatására előírt. Ennélfogva csak engedélyt nem igénylő ácsmunkák kivitelezését vállalhatták el, és ha nagyobb épületek ácsmunkáinak végzésére vállalkoztak, a törvény értelmében kötelesek voltak építőmestert alkalmazni.

Az ezerkilencszázas évek elején Árok Balázsnak sem volt képzettsége a kőművesmesterség önálló végzésére. Szintén ez vonatkozott Somodi Sámuel kőfaragó mesterre, aki azonban szakértő mérnök vagy építőmester ellenőrzése mellett kőfaragó munkákat végezhetett.

A felsorolt építőmesterek közül csupán Székely Károly rendelkezett olyan mesteri igazolvánnyal, amely bármilyen épület önálló építésére feljogosította. Nevével mégis sokkal ritkábban találkozunk, mint Nagymihály Sándor, Török Sándor vagy Molnár Antal nevével. Az említett Nagymihály Sándor a századforduló környékén érkezik Kézdivásárhelyre, és hamarosan a város egyik legelismertebb okleveles építési vállalkozását mondhatta magáénak. 1878. március 12-én született, Szegeden, 1902. január 27-én pedig feleségül vette a kézdivásárhelyi Szabó Mariskát, Szabó Sámuel tímár lányát. Az egyik helyi újságban vállalkozását ilyen és hasonló hirdetésekkel népszerűsítette 1902-ben: „Elvállal tervezések, költségvetések szakszerű készítését mindennemű stylban a legízlésesebb kivitelben, minden építtető tulajdonos saját ízlésére: üzleti lakóházak, gazdasági épületek, kerti lakások... javítási, átalakítási munkálatok, nedves lakások és pincék szárazzá tételét... Jelen ideig itt helyben egy pár év óta a piacon emelkedett új házak saját műveim... Továbbá ajánlom legkitűnőbb építési anyagjaimat, pl. stuccatur nádfonat, elszigetelő aszfaltlemez, tűzmentes tetőfedő lemez, a legnagyobb köterejű román és portland cement, ...brassói Schmidt-féle lagozott cserép".[18]

A fennmaradt iratok alapján Nagymihály Sándor 1899. október 25-én kapta meg az engedélyt a kőművesmesteri munkákra *(8. ábra)*. Kezdetben leginkább a nagyon jól felszerelt építkezési lerakatával hívta fel magára a kézdivásárhelyiek figyelmét *(9. ábra)*, viszont később számos köz- és magánépület kivitelezése is az ő nevéhez fűződik , mint például a postapalota épülete (Turóczi Mózes utca, 1907), Csizmadia Ipartársulat bérháza (Függetlenség utca, 1910), Molnár Károly háza (Vasút utca, 1899), Balló Ödön háza (Wesselényi utca, 1908), illetve a polgári leányiskola (ma Apor Péter Szakközépiskola) szennyvízcsatornájának kiépítési terve is őt dicséri. A századfordulón

[16] SÁL, Fond 20, dos. 1910, f. 14.
[17] Uo.
[18] *Székelyföld*, 1902. január 5., 2. sz., 4.

az egyik legnagyobb lélegzetű kézdivásárhelyi építkezés a Vigadóhoz kapcsolódik, melynek kivitelezésére 1902 végén ugyancsak ő kapta meg a lehetőséget.

A kézdivásárhelyi építőipar létezését és hatékonyságát mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy az 1907-es év elején az építési iparban dolgozók létrehozták a *Kézdivásárhely és vidéke építőmesterek szövetségé*t a településen. A szövetség tagjai között építőmesterek, asztalosok, bádogosok és olyan mesteremberek voltak, akik az építkezés körébe tartozó iparral foglalkoztak. A mozgalom célja, hogy a mesteremberek egy országos szövetség keretében szervezkedjenek. Alapító gyűlésüket 1907. február 25-én tartották, amelyen mintegy 60 építőiparos volt jelen, valamint az építőiparosok országos szövetségének titkára is.

Épületasztalosok a századfordulón

A kézdivásárhelyi épületasztalosokról nem sok adatunk maradt fenn, azonban tudjuk, hogy a vásárhelyi asztalosoknak éppen olyan jó hírük volt Erdély-szerte, mint a csizmadiáknak.[19] Legtöbbször nemcsak asztalosokként, hanem épületasztalos munkára szakosodott mesterekként is hirdetik magukat a helyi újságokban *(10–12. ábra)*.

A 19. század végén Kézdivásárhely egyik leghíresebb műasztalosa Czimbalmos Ferenc, „ki messze vidéken már sokszor szerzett dicsőséget a székely iparnak".[20] Neve a *Székelyföld* 1882-es évfolyamában már megjelenik. Műhelye és bútorraktára a 8-as udvartérben volt, ahol a korabeli újsághirdetés alapján épület-, bútor- és minden e szakmába vágó asztalosmunkát elvállal. Czimbalmos Ferenc a kézdivásárhelyi faragászati iskola növendéke, majd később a budapesti technológiai intézetben tanult. Ő készítette a nagyenyedi Bethlen-főtanoda díszterme nek, a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium és a kolozsvári új katolikus gimnázium (ma Báthory István Elméleti Líceum) bútorzatát. Czimbalmos nevét Ojtoztól Sopronig, Konstancától Fiuméig ismerték,[21] rajta keresztül pedig a többi kézdivásárhelyi asztalos nevét is megismerték, mert a századforduló környékére a helyi asztalosok között egyfajta versengés alakult ki, senki nem akart lemaradni a többitől. Erre talán a korabeli újsághirdetések szolgálnak a legjobb példával.

A kézdivásárhelyi asztalosok számos iparkiállításon is részt vettek. Czimbalmos Ferencen és Rácz Andráson kívül az 1891-es kiállításon Mazinger József és Mátyus László asztalosok is jelen voltak, akiknek bútorai, szobaberendezései a kiállítás fénypontját képezték,[22] az 1896-os millenniumi kiállításon pedig Kónya Mihály, Szőcs Albert, Pál István, Földi Sándor és Vajda Albert állítottak ki.

Ugyancsak a századforduló környékén válik ismertté Tóthfalusi Károly asztalos, aki 1902-ben az id. Czimbalmos Ferenc műasztalos oroszfalvi úton található műhelyét veszi át. Tóthfalusi nevével csak nagyon rövid ideig találkozhatunk a kézdivásárhelyi újságokban, ahonnan kiderül, hogy mielőtt Kézdivásárhelyen megnyitotta volna műhelyét, Budapesten három, Bécsben kettő, Párizsban három és Londonban csaknem egy évet dolgozott neves üzletekben mint asztalos, rajzos és művezető. Ugyanakkor az is kiderül, hogy a bécsi J. W. Müller műasztalos és gyáros üzletét képviselte az 1900-as párizsi világkiállításon, valamint a Glasgow-i nemzetközi kiállításon.

1910 márciusában a kézdivásárhelyi asztalosok egy *Asztalos Gépipar Szövetkezet*et hoztak létre, melyet állami segéllyel, 9 darab géppel indítottak be.[23] A szövetkezet igazgatósági tagjai: Tóth Balázs elnök, Bene Albert, Turóczi Sándor, Turóczy Dénes, Vajda Albert és Vajna Károly; a felügyelőbizottság tagjai: Kovács Sándor elnök, Bokor Gyula és Földi Sándor voltak. A gépműhely csupán 1912 tavaszán kezdte meg működését, ugyanis a szövetkezet késő re, 1911 szeptemberében kapott engedélyt a telep megépítésére. A műhely berendezését vastagsággyalu, szalagfűrész, fűrészélesítő, késfenő és marógép képezték. Az ipartelep felügyeletét Turóczy Dénes vállalta el, miután a szövetkezet igazgatósága ügykezelési szabályzatot készített a gépek használatára és díjszabására vonatkozóan. Földi István visszaemlékezései szerint[24] azonban az akkori viszonyok legmodernebb műhelyében a drága gépek többet álltak, mint működtek, ugyanis az inasok és a legények nem nagyon tudták kezelni, a mesterek pedig féltek a nagy felelősségtől. Ez a hozzáállás csak akkor változott meg, amikor Benczel Lipót a Hatolykai (ma Wesselényi) utcában megépíti a saját bútorgyárát, és a versenyben maradás érdekében a többi asztalos is néhány géphez értő segédet kénytelen maga mellé szerződtetni.

A kézdivásárhelyi asztalosok szakszerű munkáját jelzi, hogy a Vigadó megépítése (1902–1904) után jó pár asztalost kértek fel a szálloda és bálterem bebútorozására. A Vigadó Építtető Bizottsága Kis András, Tóthfalusi Károly, Orosz István, Nagy Antal, Rácz András és Földi Sándor asztalosokat kérte fel a vendégszobai bútorok elkészítésére. Az ajtó- és ablaknyílások asztalosmunkáit a fennebb már említett Turóczy Dénessel végeztetik el, valamint tőle rendelnek egy ebédlőbútort és a kávéházi falburkolatot is. A vá-

[19] FÖLDI István 2004, 85.
[20] *Székelyföld*, 1892. október 13., 82. sz., 3.
[21] FÖLDI István 2004, 85.
[22] *Székelyföld*, 1892. január 17., 5. sz., 3.
[23] *Székely Újság*, 1912. május 5., 51. sz., 2.
[24] FÖLDI István 2004, 97.

ros első bútorgyár-tulajdonosától, Benczel Lipóttól is rendel a város egy ebédlőbútort és egy díványt.

Épületlakatosok és kovácsok a századfordulón

A kovácsok, lakatosok többnyire a géplakatossághoz is jól értettek, de végezték a kovácsmunkát is, a patkolástól a vaskapuk, kerítések készítéséig *(13–14. ábra)*. A 19–20. század fordulóján leginkább Szabó Mózes és István (apa és fia), valamint Ráduly Ferenc, Ráduly Domokos, Balogh Mózes és Bartalics József nevével találkozhatunk.

A kézdivásárhelyi Szabó Mózes lakatos nevéhez fűződik a Vigadó déli oldalán ma is álló kovácsolt vaskapu elkészítése *(4–5. ábra)*. Róla tudjuk, hogy részt vett az 1891. december 1-jén Budapesten megrendezett iparkiállításon. Utóda Szabó István, aki nyolc éven keresztül Budapesten, illetve az ország nagyobb városaiban szerez tapasztalatokat, majd hazatérve ő lesz az, aki folytatja apja harminc éve fennálló vállalkozását. Egy 1907-es újsághirdetés alapján épület- és rácsmunkák, vasajtók- és ablakok készítésére, valamint épületek berendezésére szakosodott.

Szabó Istvánnal egyidőben kezdi meg működését Ráduly Ferenc is, aki épületlakatosként hirdeti magát a *Székely Újság* hasábjain, vasajtókat és -ablakokat, valamint ajtó- és ablakvasalatokat, épületcsatornákat és takaréktűzhelyeket készít. Műhelye az Óvoda utcában volt (a Turóczi-ház környékén).

A főtér mai épületein látható kovácsoltvas díszek készítőit nem nagyon ismerjük, bár számos ilyen munka maradt fenn a városban. Jó példa erre az egykori polgári leányiskola (Apor Péter Szakközépiskola) kovácsoltvas kapuja, amelynek 1909-es tervrajza Herczeg Zsigmond aláírásával fennmaradt, viszont kivitelezőjének neve ismeretlen *(6–7. ábra)*. A fennmaradt levéltári iratokból feltételezzük, hogy Szabó István lakatosmester munkája.

A 20. század elején a bádogosok között a legkiválóbbak Nagy József, a Mágoriak (apa és fia) és Lukács József, akik toronyfedéstől kezdve minden épületmunkát kiválóan végeztek.[25] Szintén az épületek díszítői között kell megemlítenünk az egykori szobafestők és mázolók tevékenységét, akik épületfestéssel és címfeliratok készítésével is foglalkoztak. Az 1900-as évek első felében az épületek belső és külső díszítésénél Gilla Miklós *(15. ábra)* és Blatt Mihály munkássága meghatározó. Ez utóbbi vállalta a Vigadó termeinek a kifestését is, ahol stukkódíszeket, papírmasékat, tapétákat és a korra igen jellemző megoldásokat használt.

A solgozat csupán nagyvonalakban ismerteti a kézdivásárhelyi főtér egykori „szépítőit", ugyanis minden mesterember munkássága külön fejezetet tölthetne ki, ha az egykori és akár a mai városlakók tudatában lettek volna, lennének építészeti környezetünk örökségének, és megőriznénk ezt. A fennmaradt korabeli tervrajzok, képes levelezőlapok, fényképek, újsághirdetések és nem utolsósorban a ma is álló épületek, épület- és kovácsoltvas elemek ma is tanúbizonyságai azoknak a – gyakran neve-felejtett – épületmestereknek, akiknek munkássága, szakavatottsága a 19–20. század fordulóján városias külsőt adott Kézdivásárhely központjának.

Dobolyi Annamária – Céhtörténeti Múzeum, Kézdivásárhely, 10. udvartér 1., RO-525400; dobolyiani@yahoo.com

Levéltári források

Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy / Arhivele Naționale ale României Biroul Județean Covasna, Sfântu Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár, SÁL)
– Fond 20: *Kézdivásárhely város iratai*
Inv. 7, *Építési engedélyek, Lakhatási engedélyek. Jegyzőkönyvek (1831/32–1920)*
– Fond 191: *Kézdivásárhelyi polgári leányiskola iratai (1899–1948)*

Irodalom

Székelyföld = *Székelyföld*, Kézdivásárhely, 1882–1899, 1901–1906
Székely Híradó = *Székely Híradó*, Kézdivásárhely, 1893–1895
Székely Újság = *Székely Újság*, Kézdivásárhely, 1904–1913
Székely Hírlap = *Székely Hírlap*, Kézdivásárhely, 1909

[25] Uo., 126.

*

DOBOLYI Annamária
2007 Századfordulós építészeti törekvések Kézdivásárhely főterén, *Acta Siculica 2007*, Sepsiszentgyörgy, 481–495.
FÖLDI István
2004 *Századelő az udvartereken. Rendhagyó szociográfia*, Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.
INCZE László – SYLVESTER Lajos
1972 *Kézdivásárhely* (szerk. Incze László és Sylvester Lajos), Kovászna Megye Művelődési és Nevelésügyi Bizottsága – Kézdivásárhelyi Múzeum, Kézdivásárhely.
KALMÁR Miklós
2001 *Az építészet története. Historizmus. Századforduló*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
OLASZ Gabriella
1999 Kézdivásárhely sajátos településszerkezete és műemléki jelentőségű területei, *Acta (Siculica)* 1998/2, Sepsiszentgyörgy, 59–80.
SZENTKATOLNAI BAKK Endre
1895 *Kézdivásárhely s az ottani Jancsó családok története*, Kézdivásárhely.

Comitetul de arhitectură şi constructorii din Târgu Secuiesc la sfârşitul sec. al XIX-lea şi începutul sec. al XX-lea

(Rezumat)

Studiul prezintă aspectul arhitectural al Pieţei Centrale din secolul al XIX-lea şi regulamentele de construcţii între anii 1863–1910 în oraşul Târgu Secuiesc. Piaţa Centrală şi-a căpătat aspectul arhitectural actual la sfârşitul sec. al XIX-lea şi la începutul sec. al XX-lea, cele mai multe case din piaţă pierind în marele incendiu din 1834, unele elemente păstrându-se doar înglobate în clădirile existente în prezent. De asemenea, majoritatea clădirilor de stil baroc şi a celor de factură rurală au fost înlocuite treptat cu clădiri de stil eclectic. La sfârşitul studiului în mici capitole am prezentat constructori, lăcătuşi, fierari şi tâmplari care au luat parte la realizarea clădirilor din centrul oraşului la sfârşitul sec. al XIX-lea şi începutul sec. al XX-lea.

Architectural committee and architects in Kézdivásárhely at the turn of the 19–20th Centuries

(Abstract)

This study presents the architectural appearance of the central market of Kézdivásárhely (present-day Tg. Secuiesc) in the 19th century, and the building regulations of that time. The centre gained its present architectural aspect at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century; most of the houses of the market square being destroyed by the great fire of 1834. Few elements of these houses remained and they are now included in the buildings. In the same time the majority of baroque and rural style buildings were gradually replaced by buildings with eclectic style. At the end of my study I present in small chapters architects, smiths, locksmiths and joiners, who took part in the realization of the buildings at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century.

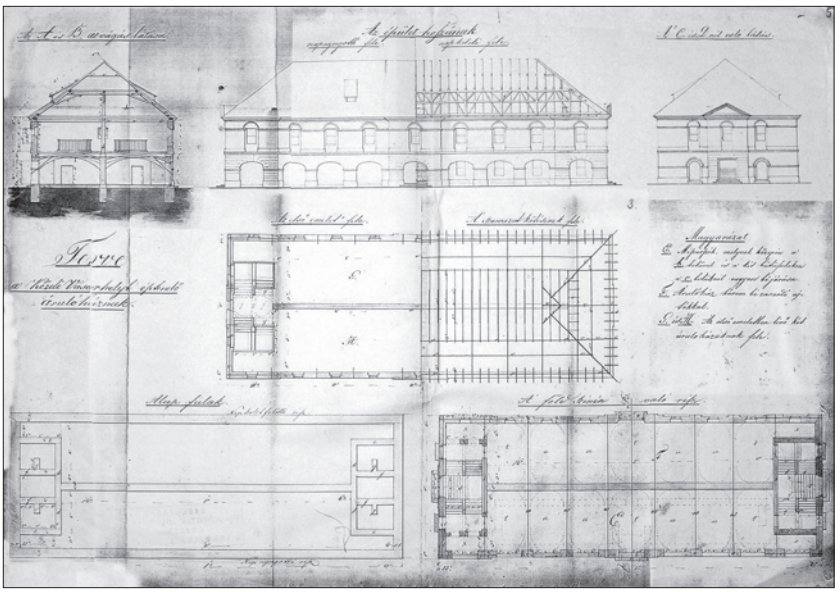

1. ábra A mészáros céh árulóházának tervrajza 1847-ből

2. ábra Kézdivásárhely főtere (Bicsérdy J. rajza,
Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása...,* III, *Háromszék,* 1869)

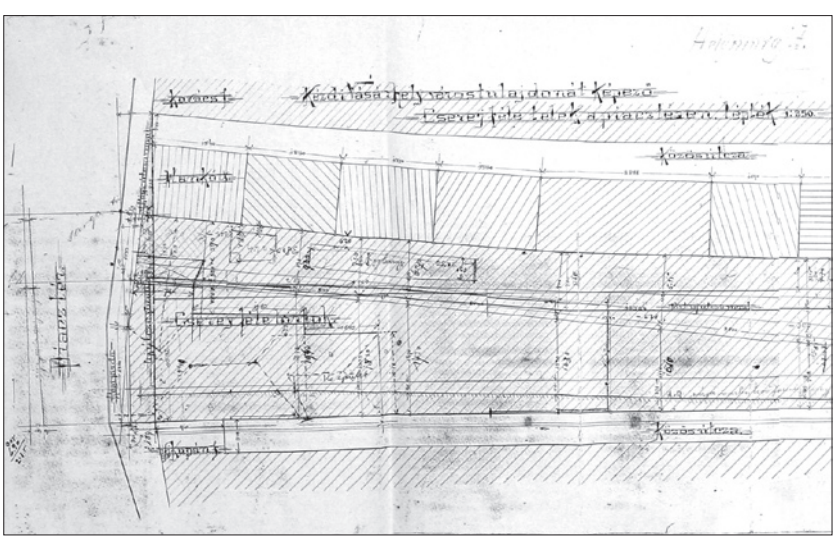

3. ábra A Cserey-telek helyszínrajza. Készítette Nagymihály Sándor, 1902 (lépték 1:250)

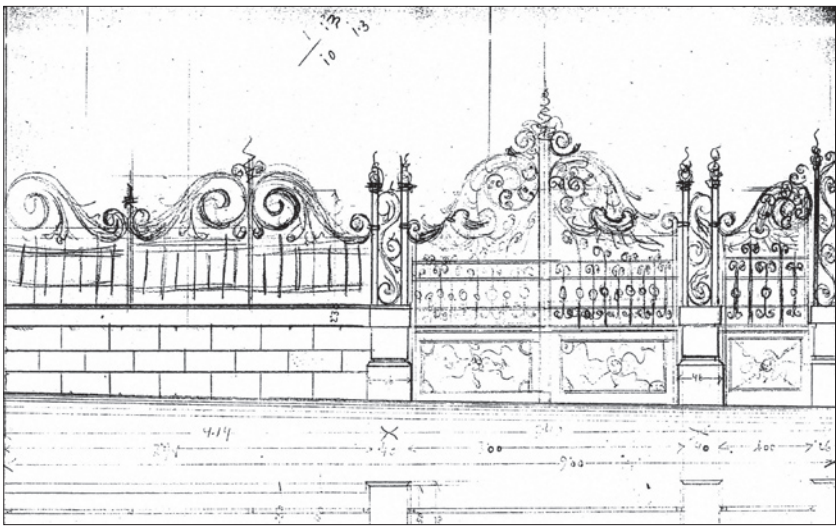

4. ábra A Vigadó kapujának terve. Készítette: Szabó Mózes

5. ábra A Vigadó kapuja (2009)

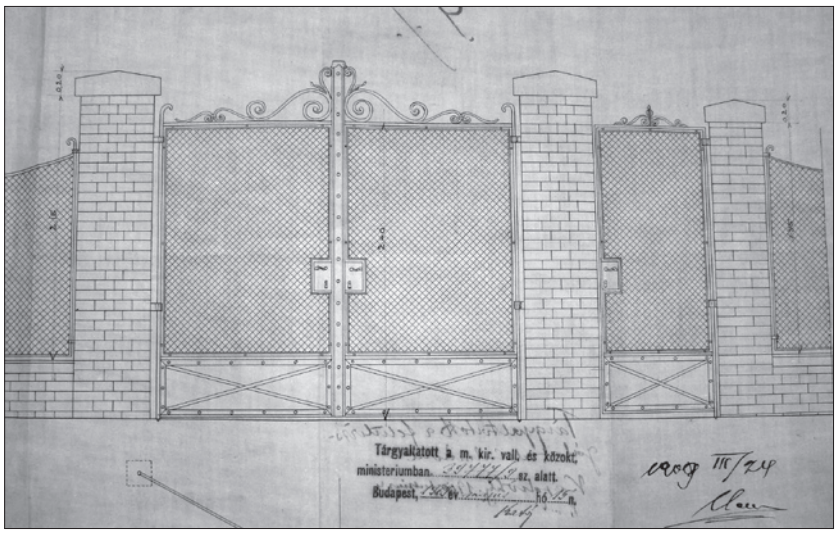

6. ábra Az Apor Péter Szakközépiskola kapujának tervrajza (1909)

7. ábra Az Apor Péter Szakközépiskola kapuja (2010)

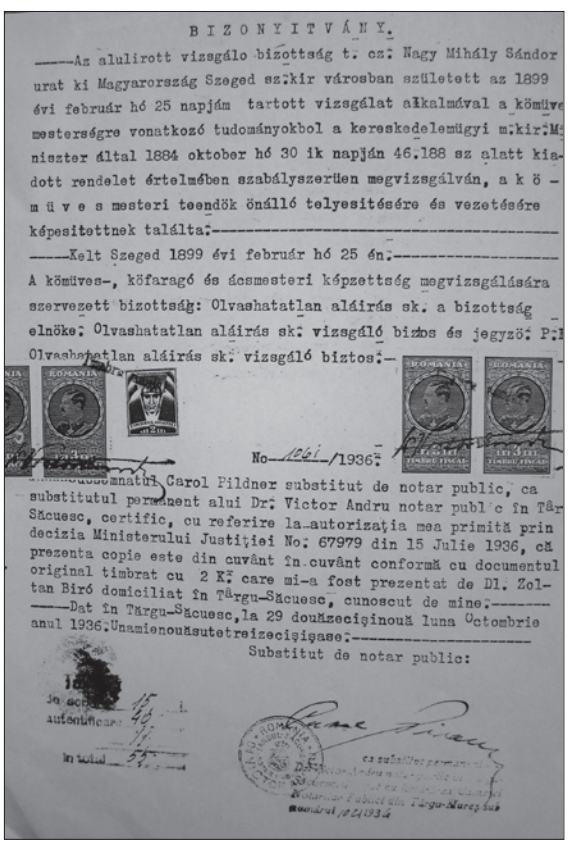

B I Z O N Y I T V Á N Y.

——Az alulirott vizsgáló bizottság t. cz. Nagy Mihály Sándor urat ki Magyarország Szeged sz. kir városban született az 1899 évi február hó 25 napjám tartott vizsgálat alkalmával a kömüve mesterségre vonatkozó tudományokbol a kereskedelemügyi m. kir. Mi niszter által 1884 oktober hó 30 ik napján 46.188 sz alatt kiadott rendelet értelmében szabályszerüen megvizsgálván, a k ö - m ü v e s mesteri teendök önálló telyesitésére és vezetésére képesitettnek találta.——————————————————

——Kelt Szeged 1899 évi február hó 25 én.——————————

A kömüves-, kőfaragó és ácsmesteri képzettség megvizsgálására szervezett bizottság: Olvashatatlan aláirás sk. a bizottság elnöke. Olvashatatlan aláirás sk. vizsgáló bizos és jegyző. P. Olvashatatlan aláirás sk. vizsgáló biztos.—

No. 1061/1936.

Subsemnatul Carol Pildner substitut de notar public, ca substitutul permanent alui Dr. Victor Andru notar publ c în Târ Săcuesc, certific, cu referire la autorizația mea primită prin decizia Ministerului Justiției No. 67979 din 15 Julie 1936, că prezenta copie este din cuvânt în cuvânt conformă cu documentul original timbrat cu 2 K. care mi-a fost prezentat de Dl. Zoltan Biró domiciliat în Târgu-Săcuesc, cunoscut de mine.——————

——Dat în Târgu-Săcuesc, la 29 douăzecișinouă luna Octombrie anul 1936. Unamienouăsutetreizecișase.——————————

Substitut de notar public:

8. ábra Nagymihály Sándor kőművesmesteri engedélye (1899)

Első építési anyagraktár!

Van szerencsém b. tudomására hozni a t. közönségnek, hogy Kézdivásárhelyen a **„Kisegitő Takarékpénztár“**-ral szemben levő

Építési anyagraktáramat

tetemesen megnagyobbitottam. — Raktáron van: Oltatlan és oltott mész; portland és román-cement; gipsz; stakatur nádfonat és szeg; elszigetelő aszfalt-lemez; bitumen fedél-lemez; chamolt porcellán tégla; kőszén fütésre és kovácsok, lakatosok számára; mütrágya, gombairtó-szer; épület és butor faanyagok; hornyolt tetőcserép; mész; focsárd és carbonileum festékek.

Árjegyzékkel szivesen szolgálok.

Elvállalom mindenféle épület **költségvetését és felépitését** és betonburkolatokat, nedves lakások és pincék szárazzá tételét.

A n. é. közönség szives pártfogását kéri

Nagymihály Sándor,
ép. anyagkereskedő és vállalkozó
Kézdivásárhelyt, a Kisegitő Tpénztárral szemben

9. ábra Nagymihály Sándor építési vállalkozó hirdetése a *Székely Újság*ban (1907)

! Székely mübutor kiállitás !

Van szerencsém a nagyérdemü közönségnek nagybecsü tudomására hozni, hogy **folyó hó 7-től** kezdve (Vasárnap) csak rövid idő tartamra

mübutor kiállitást

rendezek.

Czélom, a nagyérdemü közönséggel valódi mübutorokat **magyar, modern, Barock Stylekben** ismertetni, s egyszersmind munkáimmal bebizonyitani, hogy nemcsak a hazai jobb gyártmányokkal, de akármelyik külföldi elsőrendü gyártmánnyal is versenyezhetek.

Mivel pedig butoraim már e hó 12-én el kell szállittassam a nagyérdemü közönség mielőbbi tömeges látogatását kéri

kiváló tisztelettel:

Tóthfalusi Károly,
müasztalos.

(143. 1–2.)

Kiállitási hely:

CZIMBALMOS-féle müasztalos ipartelep.

10. ábra Tóthfalusi Károly asztalos hirdetése a *Székelyföld*ben (1902)

Felvállalok mindennemü asztalos, épület és butor munkálatot.

Uj butorraktár!

Van szerencsém a nagyérdemü közönség nagybecsü figyelmét felhivni **Kézdivásárhelyt, a „Posta palotával" szemben, a Turóczi Mózes-féle épületben levő uj modern butorraktárom**ra, melyben a mai kor igényeinek mindenben megfelelő, saját vezetésem és felügyeletem alatt levő műhelyemben készülő ízléses a legdiszesebbtől a legegyszerübb butorokra.

Raktáron vannak a mai modern kor legdivatosabb butorai: **háló, ebédlő, szalon és konyha** berendezések, s ezeknek egyes kiegészitő részei, melyek külön külön is kaphatók. Elvállalok mindennemü **asztalos, épület** és butormunkálatot, melyeket száraz anyagból és a legszolidabb árban pontosan készitek el, jótállás kikötésével is.

Elvállalok **kárpitos és diszitő** munkálatokat is melyeket szintén jutányos árban és pontosan a kivánalmaknak teljesen megfelelőleg szállitok.

A nagyérdemü közönség szives pártfogását és támogatását kérve maradok

kiváló tisztelettel:

TURÓCZY DÉNES,
épület- és butor müasztalos
KÉZDIVÁSÁRHELYT.

Legolcsóbb bevásárlási forrás.

Divatos modern butorok.

Kárpitos és diszitő munkák szolid áron.

11. ábra Turóczy Dénes asztalos hirdetése a *Székely Hírlap*ban (1909)

ÁLLANDÓ BUTOR KIÁLLITÁS

Első kézdivásárhelyi és székelyföldi mübutor- és épületasztalos munkák gyára!

Rendkivüli olcsó árak mellett.

Kárpitos és diszitő.

Továbbá mint Kézdivásárhelyen egyedüli szakképzett kárpitos és diszitő raktáron tartok, saját magam által készitett garniturákat, ebédlő, háló, kisebb és nagyobb diványokat, otományokat, afrik- és lószőr matracokat.

Ugyszintén elvállalok minden e szakmába vágó munkákat, régi diványok és garniturák ujra huzását, átdolgozását és függönyözéseket a legujabb divat szerint.

Nagyérdemü közönség b. tudomására hozom, hogy több év óta fennálló asztalos üzletemet kibővitve, gyárnak alakitottam át. Berendeztem a mai kor igényeinek megfelelő mechanikai gépekkel és gőz szárítóval. Elvállalok bármiféle **butor, épület, faszobrászat, fa esztergályos és kárpitos** munkákat a legegyszerübbtől a legdiszesebb kivitelben.

Mübutor- és épület asztalos munka gyári berendezésemmel, azon kellemes helyzetbe jutottam, hogy képes vagyok a nagyérdemü vevő közönségnek, ha nálam szerzi be a szükségletét legalább is 15—20%-al jutányosabb árban szállitani mint eddig. — Igen tisztelt vevőim hitel igényeit is a legjobb és legjutányosabb föltételek mellett vagyok képes kielégiteni.

Berendezések és egyes butorok eladási raktár eddigi üzlethelyiségem, a főtéren Dávid János ur üzlete mellett, nagybani eladás, butorkereskedők részére gyártelepemen, oroszfalvi uton, Sáska-féle ház.

Midőn a n. e. közönség becses figyelmét ezen uj vállalatomra felhivom, nem mulaszthatom el köszönetem nyilvánitását, eddigi szives pártfogásáért és egyuttal megkérem ugy mint eddig is, ezen uj vállalatomban ezután is szives pártfogását kérve, maradtam őszinte tisztelettel:

BENCZEL LIPÓT,
első székelyföldi mü butorgyáros

Elvem nagy forgalom, kevés haszon.

Vidéki megrendelések legpontosabban eszközöltetnek.

12. ábra Benczel Lipót, az első kézdivásárhelyi bútorgyár-tulajdonos hirdetése a *Székely Hírlap*ban (1909)

Olcsó ár!

Ráduly Ferenc
első épület-lakatos üzlete
Kézdivásárhely, Ovoda-utca 135. (Saját ház.)

Készitek mindennemü lakatos munkát u.-m.: **sirkeritéseket, erkélyrácsokat, vaskapukat, ajtó- és ablakvasalásokat, vaspadokat, ágyakat és asztalokat, takaréktüzhelyeket** minden alakban és legszebb kivitelben a **legolcsóbb** árak mellett.

Javitások gyorsan és a legolcsóbb árban eszközöltetnek.

Továbbá raktáron tartok minden e szakba vágó munkákat.

— A nagyérdemü közönség kegyes pártfogását kéri kiváló tisztelettel:

RÁDULY FERENC, lakatos.
A magyar államvasut szállitója.

Jó munka!

Jótállás mellett.

Kész raktár!

13. ábra Ráduly Ferenc épületlakatos hirdetése a *Székely Hírlap*ban (1909)

Minta takaréktüzhely raktár!

Elsőrendü lakatos-üzlet.

A helybeli és vidéki nagyérdemü közönség becses pártfogásába ajánlom 30 éven át jó hirben lévő néhai **Szabó Mózes-féle lakatos üzletet.**

Budapesten és az ország nagyobb városaiban 8 éven át szerzett tapasztalataim után abban a kellemes helyzetben vagyok, hogy külömböző gépek segélyével a mai kor legkényelmesebb igényeinek is megfelelő **mülakatos munkákat** tudok versenyképesen előállitani.

Felvállalok és csinos kivitelben készitek u. m. . **épület és rács munkákat, vasajtókat és ablakokat,** ugyszintén mindennemü diszes **vasbutorokat, épületek berendezését, padlásablakok és csatornákat;** saját mühelyembe készült **takaréktüzhelyeket és fütőket** a legnagyobb választékban raktáron tartok, melyet számtalan elismerő levél bizonyit, hogy kevesebb fával jól lehet használni, **karbit világitásra szolgáló telepeket és teljes berendezéseket jótállás mellett készitek,** megtekinthető nálam, melyet fél év óta használok.

Ugyszintén mindennemü javitásokat, fedél és csatorna festéseket **olcsón és pontosan** eszközlök.

Kérve a szives pártfogást, maradok mély tisztelettel

SZABÓ ISTVÁN
lakatosmester,
Kézdivásárhelyen, Kertmege-utca.

Vidéki megrendelések pontosan eszközöltetnek!

Költségvetéssel és árjegyzékkel díjmentesen szolgálok!

Allandó nagy választék kész tüzhelyekben!

14. ábra Szabó István lakatosmester hirdetése a *Székely Újság*ban (1907)

Uj üzlet!

Van szerencsém a n. é. közönségnek tudomására hozni, hogy a mai naptól külön önálló

szobafestő és mázoló-

üzletet nyitottam. Elvállalok minden e szakmába vágó épület és butorfestést, valamint mindennemü czimfeliratokat. — Kérve a n. é. közönség szives pártfogását maradtam kiváló tisztelettel:

Gilla Miklós,
szobafestő és mázoló.

Lakásom: Turóci M. u. 42. udv. 1 szám.

15. ábra Gilla Miklós szobafestő hirdetése a *Székely Újság*ban (1911)